

Poznámky ke vztahu politické vědy a sociologie politiky

JAROSLAV KLOFÁČ
Vysoká škola politická, Praha
VOJTĚCH TLUSTÝ
Katedra DHM na FVL UK, Praha

Studujeme-li dnes již velmi rozsáhlou literaturu z politické vědy nebo sociologie politiky, je nápadné velmi nejasné rozlišování těchto oborů. Často se zdá, že předmět těchto disciplín odlišuje pouze název publikací, zatímco jejich obsah i pojetí jsou zcela totožné.

Má vůbec smysl rozlišovat politickou vědu a sociologii politiky? Nejsou to vlastně pouze dva názvy pro týž studijní obor? Domníváme se, že toto rozlišení je odůvodněné a má své oprávnění jak vzhledem k historickému vývoji, tak pro současný rozvoj sociologického bádání a rostoucí význam politiky v životě moderní společnosti, i vzhledem k specializaci věd. Předtím, nežli se pokusíme vyložit vlastní stanovisko, podáme výklad základních koncepcí soudobé západní sociologie. Tato stanoviska lze rozdělit do tří skupin:

1. Je jen politická věda, svou obecností se blíží sociologii, sociologie jí slouží jako pomocná věda.
2. Politická sociologie je sociologizovaná politická věda.
3. Předmětem sociologie politiky (která je vedle politické vědy zvláštní disciplínou) jsou vztahy mezi politickými institucemi navzájem a jejich vztahy k ostatním sociálním institucím.

Tato tři stanoviska jsou reprezentativní a jsou to zároveň tři pojetí, která (nebereme-li v úvahu drobné detaily nebo naprosté ignorování takového problému vůbec) jsou i teoreticky možná a mohou být proto východiskem pro zdůvodnění vlastní koncepce.

1. Je jen politická věda, svou obecností se blíží sociologii, sociologie jí slouží jako pomocná věda.

Jako reprezentanta této koncepce použijeme díla francouzského právníka a po-

litologa George Burdeaua,¹ především proto, že je to jeden z nejdůkladnějších pokusů o vymezení politické vědy, o určení jejího místa v systému společenských věd a jejího vztahu k jiným blízkým společenským vědám, včetně sociologie.

Burdeau rozlišuje dva významy termínu politická věda:

1. Pod označením politická věda, který je pak pouze překladem anglosaského *Political Science*, se rozumí obor, jehož cílem je poznání, jak jsou řízena politická společenství, především státy. Přes singulár jde ve skutečnosti o jednu z politických věd. Nezkoumá politické jevy v jejich celosti.
2. Je třeba odlišit politickou vědu od skupiny politických věd. Měla by být vědou o politickém, jež je zkoumáno jako podstata, vychází nad všechny konkrétní projevy ztělesňující pouze zvláštní úsek nebo zvláštní stránku politického. Nejde o postup abstrakce, jenž by si vůbec nevšímal konkrétního, ale jde o vyčerpávající zachycení této skutečnosti.

Pro ty, kteří se zabývají politickou vědou, užívá Burdeau názvu „politikolog“,² na rozdíl od anglosaského „political scientist“, jež označuje specialisty v určité oblasti politické vědy.

Úkolem systematické politické vědy je pochopit politické v jeho abstraktní a specifické celosti. Je to možné jen tím, že pomocí rozumu je zbaveno sociálního substrátu, v němž je ve skutečnosti vždy zahrnuto. Předmětem politické vědy pak bude vypracování pojmů, jejichž součástí jsou vzaty z analýzy skutečnosti, avšak tím, že jdou nad její rozmanitost, vy-

¹ G. Burdeau je profesorem veřejného práva na Faculté de Droit et des Sciences Economiques v Paříži. Je autorem především dvou rozsáhlých prací z politologie *Traité des Sciences Politiques* (Paris 1950) a *Méthode de la Science Politique par George Burdeau* (Paris 1959). Posledně jmenovaná vyšla též v německém překladu: *Einführung in die politische Wissenschaft*, Neuwied/Berlin 1964. Z jiných fran-

couzských autorů třeba ještě jmenovat: H. Duverger, *Méthodes de la Science Politique*, Paris 1959. ² Franc.: „politologue“. Burdeau považuje tento název za přesnější nežli politolog, protože řecké slovo *polis* značí občana a ne politiku. Proto je prý třeba brát řecký kořen *politicos* (což odpovídá státu) nebo *politica* (což se vztahuje na politické věci).

jadřují jednotu podstaty a základní strukturu politického univerza. Tak je politická věda zbavena nebezpečí, že svůj předmět rozšíří o jakýkoliv zvláštní obor.

Politická věda si klade za cíl zkoumat vztahy nadřazenosti a podřazenosti a jejich působení na chování člověka, aby tak získala souvislé a srozumitelné vysvětlení struktury a dynamiky politických společností. Prakticky jde o to, aby byla vytvořena systematická teorie skutečnosti, do níž tato skutečnost vchází zprostředkováním toho, co na každém jevu je politického.

Co je to politický jev? Čistá politická skutečnost, politický jev v surovém stavu neexistuje. Tím třeba rozumět, že určitá skutečnost nebo jev přijímají politické zabarvení jen do té míry, do níž je rozum nazírá jako hodnotu, dosah nebo následek politického druhu. Nazíráme skutečnost, jednání, událost, ale nic politického. Přesto se zdá, že jsou jevy, které samy o sobě mají politickou povahu nezávisle na každém hodnocení, které je vnášeno zvenčí. Toho druhu jsou například volby poslanců, rozhodnutí vlád a zcela obecně všechna jednání, jež jsou uskutečňována v rámci politických institucí určité země. Ve skutečnosti tyto příklady neoslábují zjištění, že neexistuje politický jev o sobě. Již skutečnost, že jsou vzaty z ústavně organizovaného politického života, dokazuje, že svou povahu berou z předpisů, způsobů jednání a tradic, na jejichž základě se realizují. Tato jednání dostávají svou politickou hodnotu tím, že jsou realizována v institucionálním rámci. Ale jsou to právě instituce, nebo přesněji řečeno jejich tvůrci, kteří rozhodují, co patří k politice a co nikoli.

Politické povahy je to, co je spojeno s každou skutečností, jednáním nebo stavem, který vyjadřuje poměry panství a poslušnosti, jež jsou stvořeny se zřetelem na společný cíl.

Jaký je podle Burdeaua vztah politické vědy k jiným společenským vědám? Každý sociální jev je celkem, druhem mikrokosmu, v němž se znovu objevují všechny vlastnosti společnosti, jimiž je tato skutečnost obklopena. Na tento celek vrhá každý z oborů sociálních věd určitý pohled. Zvláštnost každé společenské vědy je dána spíše tímto rozdílným úhlem po-

hledu nežli předmětem zkoumání. Z toho plyne, že může podat jen úlomkové poznání skutečnosti.

V jistém směru neuniká ani politická věda této slabosti. Také ona vyčleňuje jen určité hledisko: politické. A tak společenské vědy se navzájem doplňují. Pouze sociologie si může klást nárok zprostředkovat celkové poznání, ale tento nárok vyvolal již tolik omylů, že sociologie je dnes pouze pohodlným výrazem pro označení spojení a celosti specializovaných oborů.

Použijeme-li pojmu pomocná věda, pak všechny společenské vědy jsou pomocnými vědami politické vědy. Nejvyšším cílem sociologie, historie, politické ekonomie a právní vědy by mělo být dát přínos k poznání politickému. Vědy, jež se zabývají studiem různých stránek společenského života, se tak stávají různými nástroji jednotného poznání — poznání politického. Proč tomu tak je? Protože politické je základem všeho sociálního. Politické je sociální, jež dospělo ke zralosti, sociální, jež je si vědomo sebe sama, které organizuje a stalo se pánem sebe sama.

Politická věda není tedy již pouze jednou sociální vědou mezi ostatními, ale je jejich „sběrným bodem“, je syntézou společenských věd.

Politickou vědu nelze ve vztahu k sociologii chápat v podobné rovině, jako je tomu u speciálních sociologií (např. sociologie náboženství, sociologie průmyslu apod.). Ty se zabývají jen úsekem sociálního života. Politická věda naproti tomu vyjímá své jevy z celé společnosti. Tak stojí na stejné rovině jako obecná sociologie. Liší se však od ní svými cíli zkoumání, protože nechce dosáhnout poznání mnohotvárného sociálního v jeho konkrétní skutečnosti, nýbrž politického jako intelektuálního systému.

Sociologie zprostředkuje politické vědě předně poznání struktury skupin. Kde politikolog snadno vidí nediferencovaný celek (národ, stát), poukazuje sociolog na členitost politických společností. Pojem sociálního řádu, který je pro politikologa nezbytný, může být formulován jen pomocí výsledků zkoumání sociologa.

Sociologie chrání politickou vědu před dogmatismem. Politikolog zjišťuje, že po-

stoj různých skupin k povaze řádu je různý. Ve světle politické vědy je moc mohutným, majestátným proudem. Sociologie jí dává poznat prameny, z nichž vzniká.

Přínos sociologie politické vědě je proto tak velký, že se zajímá o sociální síly. Jejich dynamika oživuje privátní i veřejný život společnosti. Sociologie nás učí, z čeho sestává politika a kde bere své podněty. Politické jako struktura se projevuje, když se sociální síly krystalizují k určité rovnováze. Politika jako dynamika moci se ukazuje, když určité společenské účely se objeví jako cíl jednání vlády. A kde jinde nežli v sociologii je možno nalézt analýzu sil, z nichž vzniká rovnováha a mnohotvárný obsah cílů, které spolupůsobí v politických programech? Politické ve stavu zrodu je možno pochopit jen v úzkém spojení s výzkumy sociologů.

Ale sociologie poučuje politickou vědu nejen o vzniku a formách, nýbrž i o působení a vývoji. Společnost reaguje pod vlivem politického. Mění ústavní instituce, jež jsou stvořeny k tomu, aby ji řídily. Jestliže tvoří politikolog pojmové představy, které mají přispět k výstavbě systematické politické vědy, musí je utvářet dostatečně elasticky, aby zachytily vyvíjející se formy. Vše, co obsahuje pojem politického ve vztahu k citlivému řádu v pohybu, může být nazíráno a definováno jen s pomocí materiálu sociologa.

Kromě toho sociologie dává i jisté možnosti experimentování nebo přinejmenším přezkoušení. Zde je významným pomocníkem zvláště mikrosociologie. Určité jevy, které promýšlí politikolog, se odehrávají v politické sféře v příliš široké rovině, než aby mohl být sledován jejich mechanismus. Tyto pochody však mohou mít ekvivalenty uvnitř společnosti ve zmenšené velikosti (například pracovní skupiny v závodě, obyvatelé určité skupiny domů apod.). Tyto procesy může přezkoumat mikrosociologie.

Je jisté naprosto pozitivní snaha co nejvíce upřesnit předmět sociologie politiky a objasnit pojmy, které toto upřesnění předpokládají. Snaha vymezit, co rozumět politickým jevem, má zásadní význam pro pochopení povahy sociologie politiky. Zvláště důležité je zdůraznění

úlohy abstrakce k pochopení toho, co je politický jev, jež je namířeno proti jednostrannému empirismu. Je faktem, že politický jev nemusí být vždy zjevný, že k jeho zjištění nestačí pouze empirické pozorování. Je tomu tak jistě proto, že „čistý“ politický jev neexistuje, že téměř každý společenský jev se za určitých okolností může stát „politickým“. Toto zjištění je důležité zvláště dnes, kdy roste funkce a význam státu, politiky, politických zájmů, politického rozhodování, a kdy jevy, které v dřívější historii neměly politickou povahu, se stávají v současné době zároveň jevy politickými.

G. Burdeau správně vidí, že poznání různých společenských jevů nemůže být vyčerpáno jedinou společenskou vědou a že i politická věda vyjímá při svém poznávání pouze určitý aspekt, určitou stránku jevů. Chce řešit toto nebezpečí jednostrannosti tím, že politická věda má používat výsledků jiných společenských věd, jež jsou vůči ní v tomto smyslu pomocnými vědami, a že se tak stává jakousi syntézou společenských věd. Vychází ze stanoviska, že politický element je základem všeho sociálního. Uvědomuje si, že tím by vlastně politická věda musela nahradit obecnou sociologii, cítí sám hypotetičnost tohoto tvrzení, ale ve skutečnosti je přijímá.

Politická věda jistě není co do roviny obecnosti shodná s tzv. speciálními sociologickými disciplinami. Ovšem lze pouze proto soudit, že by musela stát na stejné rovině obecnosti jako obecná sociologie? To by předpokládalo, že všechny společenské jevy jsou zároveň jevy politickými, třeba i v tom smyslu, že by nutně měly určitý politický aspekt. To by bylo možné teoreticky přijmout jen v tom smyslu, že vše, co se ve společnosti děje, uskutečňuje se v rámci určitého politického systému, a je tedy zároveň povahou tohoto politického systému nějak poznamenáno. To je ovšem často vztah velmi zprostředkovaný a někdy naprosto bezvýznamný. V důsledcích by to muselo znamenat i ztotožnění sociálního a politického systému. Konečně sám Burdeau na jiném místě konstatuje, že přijetí názoru, že politické je základní daností společenského života, by znamenalo považovat politické za vlastní podstatu sociál-

ního a nikoli jen vlastnost určitých sociálních jevů.

Z celého díla Burdeaua a politologů, kteří zastávají podobnou koncepci, není jasné, proč se vyhýbají terminu sociologie politiky (resp. politická sociologie).³ Ve skutečnosti řada úkolů, které se tu přikládají sociologii jako pomocné vědě (nebo jako předpokladu politické vědy), může být předmětem sociologie politiky. Má-li být politická věda syntézou společenských věd, přejímá tím de facto úkol obecné sociologie. Tím ztrácí smysl i existence sociologie politiky, která by měla sloužit jako zprostředkující článek mezi politickou vědou a obecnou sociologií.

2. Politická sociologie je sociologizovaná politická věda.

Mezi poměrně řídké pokusy jasněji vymezit předmět sociologie politiky a odlišit ji od politické vědy patří práce západo-německého sociologa O. Stammera.⁴

O. Stammer si klade otázku, zda politická sociologie je základní nebo speciální disciplínou vědy o politice.

Dnes převládá názor, že různé jevy politického života mohou být zkoumány z různých vědeckých aspektů, takže na významu politického se podílejí různé vědy: filosofie, historická věda, státověda, sociologie, psychologie, antropologie, hospodářská věda, antropogeografie, geografie, statistika.

Jako integrační věda má politická věda využívat výsledků zkoumání všech speciálních disciplín, které mohou přispět k poznání politického jednání. Jde především o výsledky těchto věd: filosofie, historická věda, státověda, hospodářská věda, psychologie, mezinárodní vztahy.

Je problém, zda mohou být tyto vědní disciplíny nazvány souborně politickými vědami (political sciences), protože se nezaměřují výlučně k jevům politického života. O. Stammer považuje za správnější označit tyto nesociologické přístupy politické vědy za hraniční oblasti politické

sociologie. Politickovědně orientovaná filosofie, historiografie atd. umožňuje hlubší poznání společenských faktorů, vztahů, procesů ap. Tyto vědy de facto přesahují vlastní rámec, vnikají do oblasti sociologie, přičemž politická sociologie jako věda o skutečnosti se podílí na analýze určitých historicko-kulturních situací, na zkoumání společenských struktur a sociálního chování v jejich působení na politické jednání. Politická problematika má vždycky sociologický aspekt. Sociologický charakter politické problematiky je zřejmý už proto, že každé zkoumání politického chování a politických útvarů předpokládá výzkum souvislostí mezi společenským a politickým řádem.

Zdá se tedy, že v tomto pojetí je de facto politická sociologie sociologizovaná politická věda.

Vývoj šel od státovědy přes nauku o státě (chápáno často jako sociologie státu) k politické sociologii. Co je tedy předmětem poznání politické sociologie?

Politickou sociologii nelze chápat jako aplikovanou obecnou sociologii. Přesto je svázána s poznávacími zřeteli a teoretickým výzkumem obecné sociologie. Používá poznávacích prostředků, které jí obecná sociologie poskytuje. Avšak specifické kladení otázek, kategoriální výstavba, kterou rozvíjí spolu s politickovědními disciplínami, dávají jí povahu speciální sociologie.

Politická sociologie má zkoumat konkrétní politické způsoby chování, politické mocenské procesy, politické útvary a struktury se zřetelem na jejich funkční skloubení s různými elementy společenské struktury apod.

Politická sociologie má úzký vztah jak k obecné sociologii, tak k politické vědě. Politická věda ji dává podněty pro specifické kladení problémů, pro směr jejího vědeckého zájmu. Obecná sociologie jí dává možnost včlenění jejich výzkumů do teoretického rámce, event. rozvíjení „teorii středního dosahu“.

³ Výraz „politická sociologie“ je vcelku běžnější nežli „sociologie politiky“. Obsah obou pojmů je ovšem naprosto stejný, přestože přísně významově by „politická sociologie“ měla vlastně znamenat „politicky chápaná sociologie“ ve smyslu jejího politického významu, hodnocení z politického hlediska apod., zatímco názvu „sociologie politiky“ by spíše odpovídal faktický obsah této disciplíny, tj. sociologie „politických jevů“, „politických vztahů“ apod.

⁴ Viz zvláště *Gesellschaft und Politik*, v: Handbuch der Soziologie, ed. W. Ziegenfuss, Stuttgart 1956, str. 530–611. Dále *Die Wissenschaft von der Politik in unserer Zeit*, v: Kulturpolitik der Sozialdemokratie, Bonn 1953; *Herrschaftsordnung und Gesellschaftsstruktur, Erkenntnisobjekt und Aufgaben der politischen Soziologie*, in: Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 71. Jahrg., H3, Berlin 1951.

Politická sociologie se liší od politické vědy cílem poznání. Politická sociologie si v první řadě klade za úkol „objasnění oněch vztahů, které vycházejí z historicky specifického poměru mezi společenským a politickým řádem ve společensko-kulturním vývojovém procesu se zřetelem na celkový proces, jakož i na jednotlivé elementy této souvislosti struktury a působení (Struktur- und Wirkungszusammenhang)“.⁵

Za hlavní oblasti předmětu politické sociologie považuje O. Stammer: 1. Moc, 2. systémy panství, 3. totalitarismus, 4. demokracii, 5. politické strany, 6. společenské zájmové svazy, 7. parlament, 8. byrokracií.

O. Stammer vychází z názoru — který lze podle našeho mínění přijmout —, že politická problematika má vždy sociologický charakter. Tak je tomu konečně i u jiných oblastí společenského života zkoumaných speciálními sociologickými disciplínami, které se utvořily a utvářejí vedle již existujících společenských věd, aniž by je chtěly nahražovat. Je to bezpochyby i příčinou konstituování zvláštní vědní disciplíny sociologie politiky. Lze však tvrdit, že proto má být politická sociologie sociologizovanou politickou vědou? Bylo by tomu tak pouze tehdy, kdyby předměty obou věd byly zcela totožné, a rozdíl by byl pouze v tom, že sociologie politiky vnáší do politickovědní problematiky ještě další, tj. sociologické hledisko. Pak by ovšem politická věda sama byla velmi nedokonalá a předem odsouzená ke kritice jednostrannosti. Fakt je, že tu lze těžko hledat analogii s tzv. sociologickými disciplínami, protože politické jevy jsou vesměs všeobecnější povahy nežli ty, jež zkoumají speciální sociologické disciplíny. U nich jde vždy spíše o vydělení určité sociální skutečnosti z komplexu sociálních souvislostí, o určitou izolaci některého jevu, který má být zároveň danou sociologickou disciplínou znovu uveden do příslušných širších sociálních souvislostí. Naproti tomu u politické sociologie jde spíše o abstrahování určitého „aspektu“, stránky příslušných sociálních jevů. Proto lze souhlasit i se Stammerovým odmítnutím

považovat politickou sociologii za aplikovanou obecnou sociologii. Problematičtější je, zdali ji lze považovat za „speciální sociologii“, pokud tím rozumíme analogii s ostatními tzv. sociologickými disciplínami. K tomu se ještě vrátíme v další části.

3. *Předmětem sociologie politiky jsou vztahy mezi politickými institucemi navzájem a jejich vztahy k ostatním sociálním institucím (Bendix-Lipset).*

Většina prací z oblasti, která se dnes běžně nazývá politickou vědou, měla donedávna — a myslíme, že pro mnohé to platí ještě stále — charakter studií o různých systémech vlády a byla celkem vhodně označována jako „Study of Comparative Government“. Vcelku pro ně platí, alespoň pokud jde o anglosaskou literaturu, která má kvantitativně mocnou převahu, že jde o popisy vládních systémů bez jednotlivých kritérií, bez soustavnějšího pojmového aparátu a bez podstatnějšího zkoumání faktorů, které by vysvětlovaly podobnosti nebo rozdíly politické struktury jednotlivých zemí. A také bez explicitního zdůvodnění, proč byly vybrány právě dané systémy a ne jiné, prostě bez kritérií významnosti a výběru. Typický tradiční přístup popisuje nejrůznější instituce a jak tyto instituce „po jednotlivých zemích“ fungují. Je to jistá „anatomie“, vcelku statická, bez možnosti objektivnějšího srovnání struktur, funkcí a procesů jednotlivých politických systémů. Co hlavně chybí, je solidní teoretický rámeček. Význam a užitečnost takových studií zůstávaly proto značně omezené, i když někdy přinášejí mnoho zajímavého materiálu.

Podobně jako se v sociologii po druhé světové válce došlo k poznání, že další vývoj nutně vyžaduje rozvoj teorie, začalo se ve čtyřicátých letech v oblasti politické vědy diskutovat o charakteru dosavadních srovnávacích studií a celkem všeobecně byla zdůrazněna nutnost nové orientace směrem k většímu teoretickému zaměření, které by dalo srovnávacím studiím reálnější základ. V souvislosti s tím se vynořila řada metodologických úvah a vznikly specifické směry.⁶

⁵ O. Stammer, tamtéž, str. 559.

⁶ Výbor American Political Science Association, který jednal o „problémech vývoje politické vědy“.

se shodl na tom, že studie typu „Comparative Government“ jsou anachronismus, a že nejdůležitější je teď systematická teoretická orientace. Viz K. Lo-

Pokusy o vypracování teoretického rámce politické vědy vedly mnoha směry, v nichž můžeme nalézt shodu v orientaci na jisté společné obecné kategorie, a to hlavně kategorie moci, autority, rozhodování, konfliktu apod. Skupinová teorie vychází z analýzy organizovaných skupin jako mocenských struktur.⁷ Teorie elit ukazuje, jak politická moc vzniká ve zvláštních skupinách, které mají privilegované postavení v procesech rozhodování.⁸ Marxistická teorie dokazuje vzájemnou závislost politické a třídní struktury, ekonomie a politiky. Durkheimovská tradice analyzuje politické systémy z hlediska diferenciace funkcí a dělby práce, na základě rostoucí složitosti struktur a specializace funkcí. Funkcionalistická škola a teorie rovnováhy postulují vzájemnou funkční závislost všech prvků politického systému a jejich působení směrem k dynamické rovnováze. Ve funkcionalistickém pojetí politika funguje jako určitý segment sociální činnosti, jako subsystém celkového sociálního systému. Určité funkce (rozhodování, řešení konfliktů, legitimování moci atd.) jsou považovány za nezbytné pro každý politický systém, jiné mohou být pro členy systému žádoucí (systém většiny, zastoupení menšin, ochrana jednotlivce apod.), rozlišují se zjevné a latentní funkce, disfunkce atd. Funkce, které nalézáme ve všech politických systémech (například hierarchická struktura moci), se mohou realizovat různým způsobem; jiné jsou specifické pro určité skupiny politických systémů (parlamentní instituce). Rozhodující je, že politická teorie se všeobecně shoduje v tom, že na politiku, politickou činnost, politické instituce je nutno pohlízet ze stanoviska celkového sociálního

systému a jeho funkcí — tedy se zdůrazněním sociologického přístupu, a politické formy jsou chápány jako strukturně a funkcionálně proměnné, které lze srovnávat pomocí sítě obecných kategorií politického systému.⁹

Srovnávací studium se pak soustřeďuje na hledání faktorů, které podmiňují, ale ne jednoznačně určují jednotlivé formy, a na ověření souvislostí mezi faktory empirickým výzkumem. Teorie politické vědy se tak vlastně spojuje se sociologií a navazuje na její odvětví konstituované jako sociologie politiky.¹⁰

Také jeden z předních amerických sociologů zabývajících se problémy politických systémů, S. M. Lipset, zdůrazňuje obrat politické vědy k teorii a k širším sociologickým aspektům, tendenci k vybudování vědy o politických procesech.¹¹

Úzká spolupráce mezi sociologií a politickou vědou vyšla ze snahy „behavioristicky“ zaměřené politické vědy analyzovat politické systémy a politické chování v širším rámci sociálních věd, a z rostoucího důrazu na srovnávací rozbory v sociologii.

V diskusi o vývoji politické vědy vystoupil také R. Dahrendorf.¹² Političtí vědci, zvláště v USA, jsou nespokojeni s rozmanitostí metod (filosofická spekulace, historický přístup, sociologická analýza, psychoanalýza atd.) a rádi by našli nějaký jediný samospasitelný přístup. Jeden čas se stal módou „behaviorismus“,¹³ ale podle názorů Dahrendorfových behavioristické studie nepřinesly našemu poznání politických problémů zhora nic. I když tento odsudek je jistě příliš příkrý, lze jistě s Dahrendorffem souhlasit v tom, že je možné rozvíjet tradiční disciplíny, které se pěstují v Evropě

wenstein, *Report on the Research Panel on Comparative Government*, American Political Science Review, 38 (June, 1944), str. 540–548; R. C. Maoridis – R. Cox, *Research in Comparative Politics*, tamtéž, 47 (September, 1953), str. 641–673.

⁷ Viz např. E. Lathan, *The Group Basis of Politics: Notes for a Theory*, American Political Science Review, 46 (June, 1952), str. 382–394.

⁸ H. Lasswell–D. Lerner, *The Comparative Study of Elites*, Stanford 1952.

⁹ D. Easton: *The Political System*, New York 1953; R. C. Maoridis: *The Study of Comparative Government*, 5. vyd., New York 1966; R. Snyder et al.: *Decision-making: An Approach to the Study of International Politics*, Princeton 1954.

¹⁰ Snad nejvýznamnějším moderním pokusem o vytvoření teoretického rámce pro funkcionální srovnávací analýzu různých politických systémů je práce G. Almond–J. S. Coleman, ed.: *The Politics*

of the Developing Areas, Princeton 1960. Pojednáme o ní podrobněji.

¹¹ S. M. Lipset: *Sociology and Political Science*, American Sociological Review, 29 (October 1964), str. 730–734. Viz též D. E. Apter: *A Comparative Method for the Study of Politics*, American Journal of Sociology, LXIV (November, 1958), str. 221–237; H. M. Brotz: *Social Stratification and the Political Order*, tamtéž, LXIV (May 1959), str. 571–578; A. Somit–J. Tanenhaus: *Trends in American Political Science*, American Political Science Review, 57 (1963), str. 933–947.

¹² R. Dahrendorf: *Three Symposia on Political Behavior*, American Sociological Review, 29 (October, 1964), str. 734–736.

¹³ Behaviorismus v politické vědě znamená orientaci na zkoumání jednání jednotlivců spíše než na rozbory institucí. Oblíbeným předmětem behavioristické školy jsou rozbory voleb. Dahrendorfovy výroky o behaviorismu se výslovně vztahují na uvečené práce Marvicka, Ranneye a Charleswortha.

— politickou teorii, politickou vědu, empirické studie a sociologické výzkumy: záleží na řešení problémů, a ne na původu a „národnosti“ teorií a metod.

R. Bendix—S. M. Lipset v práci *Political Sociology*¹⁴ vidí tento rozdíl mezi politickou vědou a politickou sociologií: Politická věda zkoumá institucionální určení pro rozdělení a výkon moci; politická sociologie je již předpokládá jako dané. V důsledku toho začíná politická věda státem a teprve pak zkoumá, jak působí na společnost, zatímco politická sociologie vychází ze společnosti, aby sledovala její působení na formální instituce pro rozdělení a výkon moci, event. podmínky politického panství dané v sociální struktuře.

V dalším rozvedení chápe S. M. Lipset předmět sociologie politiky (a soudí, že je to dnes celkem všeobecně přijímané stanovisko) takto: Vyjdeme-li z předpokladu, že politické instituce jsou jedním z mnoha shluků sociálních institucí, a že předmětem sociologie vůbec jsou vztahy mezi různými sociálními institucemi, pak předmětem sociologie politiky jsou vztahy mezi politickými institucemi navzájem a jejich vztahy ke konstantním sociálním institucím.

Toto vymezení ještě neurčuje, co jsou to „politické instituce“, ani přesně nevymezuje sféru sociologie politiky a politické vědy. Protože se však domníváme, že předmětem sociologie politiky jsou základní prvky politického systému a jejich vztahy k zvláštním strukturám, pokusíme se v další části v souvislosti s určením předmětu sociologie politiky přesněji definovat, co lze chápat jako „politický systém“, „politické vztahy“ atd.

Lipset ostatně jako řada jiných teoretiků považuje za ústřední úkol sociologie politiky analýzu sociálních podmínek demokracie. Ta je také ohniskem jeho zájmu. I v tom se projevuje zúžená koncepce sociologie politiky a ovšem i předsudky teoretiků „západní demokracie“.

Lipset se snaží ukázat, že sociologii politiky vyvolaly k životu krize reformace

a průmyslové revoluce, která také stojí na počátku moderní společnosti: poprvé se jasně projevil rozdíl mezi společností a státem. Problém, který vznikl, bychom mohli formulovat asi takto: Jak může společnost, ve které existují neustálé konflikty mezi jednotlivci a skupinami, zachovávat přesto sociální soudržnost a legitimnost autority státu? Poprvé dochází k otevřené krizi legitimnosti státu. Odkud vzít světový „konsenzus“, který by nahradil náboženství středověku a překlenul propast mezi státem a společností (Hobbes, Locke, Rousseau)? Devatenácté století přineslo dvojí krajní řešení. První prohlašuje, že základem a cílem je společnost; stát musí být omezován, kontrolován, zrušen (Proudhon, K. Marx). Druhé řešení (Hegel a následovníci) se snaží podříditi všechny konfliktní prvky absolutní suverenitě státu. Podle Lipseta byl omyl v tom, že společnost a stát se chápaly jako dva víceméně nezávislé organismy. Tento dualismus je dnes překonán systémovým hlediskem, které chápe stát jen jako jednu z mnoha politických institucí (a politický systém jako subsystém celkového sociálního systému).¹⁵

4. Poznámky k marxistickému pojetí sociologie politiky (Určení politického systému)

Nazvali jsme tuto kapitolu *Poznámky k marxistickému pojetí sociologie politiky* proto, že se domníváme, že přesnější vymezení marxistické sociologie politiky a především její odlišení od politické vědy může být teprve výsledkem diskusí a speciálních studií. Soustředíme se na obsahovou stránku a nikoli na určení rozsahu.

Všeobecně se konstatuje (a to i ve spisech západních autorů velmi kriticky zaměřených vůči marxismu), že dílo K. Marxe patří k největším přínosům moderní politické vědy. Ústřední zájem o politiku, politický boj tříd a zájmových skupin o moc, který jako odraz rozdílných ekonomických zájmů se promítá do nejrozličnějších sfér společenského života, dává

¹⁴ R. Bendix—S. M. Lipset: *Political Sociology in: Current Sociology*, H2, 1956.

¹⁵ Pro zajímavost uvedme, že větší Lipsetova práce (*Political Man* z r. 1960) byla některými levicovými kritiky charakterizována jako politicky konzervativní. Ale někteří teoretikové v ní vidí marxistické vlivy, např. Parsons, který mluví o „ne-dogmatickém marxistickém postoji“ a klade Lip-

setův přístup („marxistický“) do protikladu k weberovským tradicím (viz *The Point of View of the Author*, in M. Black, ed., *The Social Theories of Talcott Parsons*, Englewood Cliffs, 1961). A. L. Coase, sám představitel „teorie konfliktu“, vidí marxistický vliv jako trvalou složku americké sociální vědy. Lipset sám se považuje za příslušníka levice a soudí, že v USA převládají levicové hodnoty.

marxismu jako celku povahu politické teorie. Proto také v marxistické teorii se dlouho vůbec neuvažovalo o zvláštní politické vědě, a tím méně o sociologii politiky.¹⁶ Konečně dodnes i v dílech předních marxistických sociologů (například Z. Baumana) nalézáme velmi široké pojetí marxistické politikologie a sociologie politiky. Tento přístup má svou pravdu v tom smyslu, že politickými momenty je prosycen téměř celý společenský život. Vztahy mezi jednotlivci, skupinami, třídami a národy jsou většinou podmíněny vztahy politickými. Společenské instituce, a to často i svou funkcí dosti vzdálené bezprostředním politickým zájmům, jsou podřízeny institucím politickým. Vememe-li například problematiku sociologie, jistěže málokterá její oblast se může při analýze svého objektu zkoumání vyhnout politickým zřetelům. Problémy sociální stratifikace jsou jistě zároveň výrazem politické diferenciaci společenských skupin a tříd. Podobně je tomu u výzkumů sociálně ekologických, výzkumů rodinných vztahů, sociálně psychologických jevů, kultury apod.

Z tohoto hlediska by de facto sociologie politiky byla integrující disciplínou speciálních sociologických disciplín a umožňovala jim teprve podat syntetický obraz oblastí, které zkoumají. Rozsah sociologie politiky (co do výčtu příslušných oblastí zkoumání) by pak byl téměř totožný s rozsahem tzv. speciálních sociologických disciplín a jejich nadstavbou by byla politická věda. To je, jak jsme viděli, pojetí některých západních politologů. V marxistické teorii tak tomu do jisté míry také bylo, což konečně potvrzuje i přehled vývoje politické sociologie ve východní Evropě, podaný J. Wiatrem.¹⁷

Základní otázka tedy je, zda lze vyčlenit určitou část společenské skutečnosti, jež by se mohla stát předmětem zvláštní vědy politikologie (politické vědy), a zda vedle ní má ještě místo speciální oblast sociologie politiky.

Nezli se pokusíme odpovědět na tuto otázku, jednu poznámku obecnější povahy: Rostoucí význam politiky, politického

řízení v moderní době, potřeba vědecky řídit složité společenské a státní organizmy, rozmanitost vedle sebe existujících politických systémů si vynucují tvoření nových vědních odvětví, jež by umožňovala vědecky řídit různé oblasti společenského života a politiky. Mezi ně patří politická věda jako zvláštní vědní disciplína, která v určitém smyslu integruje a zároveň racionalizuje ty aspekty poznání společenské skutečnosti, které v minulosti byly předmětem izolovaného zkoumání různých disciplín, jež si zároveň všímaly politických momentů svých předmětů. Navazuje na dlouhou prehistorii filosofie politiky, státovědných studií, politických teorií a ideologií apod., chce však být exaktní vědou s přesně vymezeným předmětem i cíli.

Konstituování této vědy, jež dnes ještě není ukončeno, je zároveň provázáno další tendencí dnešní komplikované společnosti: snahou nahlížet různé izolované společenské jevy z širších sociálních souvislostí, snahou, která se konkrétně projevuje v sociologizování různých společenských věd a ve vytváření tzv. speciálních sociologických disciplín. Speciální sociologické disciplíny zkoumají určité dílčí úseky společenského života, které lze alespoň do jisté míry izolovat (viz např. sociologie rodiny, venkova, města, mládeže apod.). Ve sféře politiky je situace komplikovanější. Jistě i ona vyžaduje komplexnějšího, širšího, sociologického pohledu. Nelze ji však izolovat podobně, jak to činí se svými předměty speciální sociologické disciplíny. Politika prolíná téměř všemi oblastmi společenského života a proto musí téměř všechny speciální sociologické disciplíny respektovat tento politický aspekt. V tom zůstává zachována povaha marxismu a marxistické sociologie (jako celku) jako zároveň politické teorie. Nelze proto považovat sociologii politiky za jednu ze speciálních sociologických disciplín. Lze však pro ni určit zvláštní předmět.

Co je tedy předmětem sociologie politiky? Domníváme se, že sociologie politiky má zkoumat základní prvky politického

¹⁶ Tento stav byl do jisté míry příčinou snah konstituovat v některých socialistických zemích v rámci marxismu zvláštní disciplínu „vědecký komunismus“, který, obecně řečeno, se měl soustřeďovat na politické (v širším slova smyslu) problémy vý-

stavby komunistické společnosti a měl de facto suplovat marxistickou politickou vědu.

¹⁷ J. J. Wiatr: *Political Sociology in Eastern Europe*, Current Sociology, Oxford 1966.

systému a jejich vztahy k zvláštním strukturám. Abychom toto určení vysvětlili a ukázali na vztah sociologie politiky k politické vědě, musíme nejprve objasnit, co rozumíme politickým systémem.

V reálných procesech společenského života politika, politická činnost, politické vztahy tvoří komplexní konkrétní celek sociálních vztahů a procesů se všemi ostatními činnostmi a vztahy — ekonomickými, kulturními atd., a jsou tak empiricky jedním aspektem společenského dění. V procesu vědecké abstrakce můžeme politické vztahy, instituce atd. analyticky oddělit od ostatních a chápat je jako zvláštní systém, který pak bude subsystémem celkového sociálního systému. Podobně vytváříme například v biologii koncepci nervového systému, dýchacího systému, zažívacího systému apod. Systém je abstraktní soubor jednotek, prvků, jejichž vztahy jsou nějak uspořádány, takže vytvářejí určitý celek, a které jsou spjaty vztahy vzájemného působení.

Každý systém musí mít definovatelné hranice, které jej odlišují od jiných systémů. Z širšího hlediska je součástí nějakého obsáhlejšího systému (jeho subsystému) a je sám vnitřně strukturován, jeho prvky mohou být chápány jako subsystémy. V celkové struktuře společnosti je pak politický systém představen jako struktura, která je subsystémem celkového sociálního systému. Mezi jednotlivými subsystémy celkového systému existuje vzájemné působení, změna, výměna, které můžeme abstraktně chápat jako vstup a výstup odehrávající se na hranicích systémů. (Tak například politický systém musí dostávat část svých zdrojů z ekonomického systému, ale sám ovlivňuje strukturu a fungování ekonomického systému stanovením cílů výroby, meze tržních mechanismů apod.).

Struktury, prvky politického systému jsou politické role (vzorce chování v situacích, které mají určitou stabilitu a trvalost), instituce a organizace různého druhu (až po organizaci vlády a státu). Vzájemné působení prvků systémů představuje vykonávání různých více méně specializovaných funkcí, z nichž některé jsou nezbytné pro existenci systému. Politický systém je proměnlivý, existuje v něm změna, i když předpokladem jeho

stability a relativní trvalosti je určitá rovnováha, která může být chápána jako proměnlivá, dynamická rovnováha. Procesy, které k rovnováze přispívají a které ji narušují, mohou vyústit buď v dílčí změny struktury systému anebo v celkovou podstatnou změnu struktury a funkci (změna celkového společenského řádu). Proto musíme politický systém, stejně jako všechny sociální systémy, chápat ne jako absolutně rovnovážný a harmonický, ale jako rozporný celek s konfliktními strukturami, s funkcemi, a analyzovat jej také z hlediska jeho pohybu a vývoje, dílčí i celkové proměnlivosti. Tak jsou sociální systémy chápány jako historické struktury.

Konečně se můžeme dále ptát, jaké je postavení daného systému v hierarchii všech systémů a zda se toto postavení mění a jak, a můžeme hledat určité zákonitosti změny. Důležitým prvkem procesů a změny je diferenciací struktur a funkcí, která vede k větší komplexnosti a ke specializaci. (Tato specializace je u moderních politických systémů patrná na první pohled: například zájmové organizace, politické strany, parlament, soudy jsou specializované struktury, které mají zvláštní funkce. Ale může být méně patrná ve společnostech málo diferencovaných, i když i tam vždy v nějakém stupni existuje, jako je tomu u primitivních společností).

Diferenciací struktur a funkcí, která vede ke vzniku nových nebo k oddělení existujících, znamená novou relativní autonomii nových struktur komplexnějších systémů (a pochopitelně i s tím spjaté nové problémy integrace jejich činnosti). Je důležité, abychom pochopili, že právě specializace, která přispívá k vyšší schopnosti adaptace systému vůči prostředí (přírodnímu i sociálnímu) a k jeho vyšší výkonnosti, je spjata s touto autonomií subsystémů; jinak nemohou dobře fungovat.

Budeme tedy přistupovat k analýze politických systémů společnosti z hlediska rozboru jejich funkcí, struktur, procesů, změny, vývoje a rozporů pro daný systém charakteristických. Ještě jsme však neurčili celkovou specifičnost politického systému a jeho hranice.

O definici politického systému se snad pokusil každý významnější myslitel v této

oblasti. U všech přitom hraje významnou roli pojem moci a autority. Už u Aristotela politické vztahy zahrnují moc, autoritu, vládu. Max Weber chápe systém jako politický potud, pokud znamená soustavné a trvalé vynucování určitého pořádku po celém daném území pod hrozbou použití nebo použitím fyzické síly a násilí ze strany administrativní struktury. B. Russel tvrdí, že „fundamentálním pojmem společenské vědy je moc ve stejném smyslu, jako energie je fundamentálním pojmem fyziky“.¹⁸

Jakými cestami se došlo k tomu, že politika se považuje za vědu o moci? Za prvé proto, že politika má co činit se státem a podstatou státu je moc. Moc je tedy hlavním předmětem politiky. Dále se k tomuto závěru dospívá prostým postupem definice. Tak činí francouzský politolog M. Duverger: „Pro jedny je politická věda vědou o moci, pro druhé vědou o státu, pro opět jiné něčím uprostřed mezi oběma. Ve skutečnosti mají všechny definice politické vědy společný bod: točí se kolem pojmu moci.“¹⁹ Konečně se operuje tvrzením, že tomu tak vždycky bylo. „Je stále uznáváno — píše F. M. Watkins —, že fenomén moci je fundamentálním problémem politiky. Důsledkem toho je, že vlastním účelem politické vědy není studium státu ani jiných speciálních institucí, nýbrž zkoumání všech sdružení, pokud na nich může být shledán problém moci.“²⁰

Tímto směrem jde i vývoj politické vědy v USA. D. Easton poukazuje na to, že zvláštní zájem politické vědy o moc vznikl proto, že se zabývala jevem, jímž je politika prováděna.²¹ Moc se tak označuje za instrument a prostředek pro politiku. Pro Harolda Lasswella, jednoho z předních soudobých politických vědců, je studium politiky studiem vytváření a sdílení moci. Také O. K. Flechtheim poznamenává, že moc je bezpochyby významným elementem politiky, takže „například v Americe se politická věda de-

finuje často prostě jen jako věda o moci“.²²

Konečně i marxisté považují sféru moci za centrum politické vědy i sociologie politiky (viz například Wiatr v uvedené stati).²³

Soudobá politická analýza se celkem příklání k široké definici asi v tom smyslu, že politický systém zahrnuje každý relativně trvalý vzorec vztahů, v němž významně vystupují vztahy moci, autority a vlády. To znamená, že řada institucí a organizací, které běžně nejsou považovány za „politické“, mohou být chápány jako politický systém. Politický systém je tak rozsáhlým aspektem celé sociální struktury.

Takové určení je značně abstraktní. Můžeme je dále konkretizovat. Tak je jasné, že politický systém je takový systém struktur a procesů, jejichž primární funkcí je integrace celkového společenského pořádku, udržování pořádku, stanovení celospolečenských cílů, rozhodování a řízení procesů, jimiž mohou být dosahovány; sladění individuálních a skupinových zájmů a kontrola a řízení konfliktů; zachování integrity systému vůči ostatním politickým systémům a celková adaptace vůči prostředí; celková integrace velkých subsystémů — ekonomického, kulturního, stratifikace atd.

U politických systémů můžeme studovat jejich funkce, struktury a procesy, klást si otázku, které jsou všeobecné (tj. nalézáme je u všech politických systémů v různé vyvinuté formě — to jsou všechny zobrazené funkce; struktury jsou ve schématu dány jen jako příklad). I když takový postup je velmi důležitý, docela uspokojivý rozhodně není.

Soudíme, že marxistický přístup se musí soustřeďovat na obsahovou stránku funkcí politického systému, tj. na obsah, kvalitu, konkrétní tvářnost cílů a předmětů střetávání zájmů. Ale díváme-li se na věc z vývojové perspektivy, pak hlavní cíl, který musí politický systém sledovat, chce-li se vyhnout vážným poru-

¹⁸ B. Russel: *Macht. Eine sozialkritische Studie*, Zürich 1947, str. 10.

¹⁹ M. Duverger: *Méthodes de la Science Politique*, Paris 1959.

²⁰ F. M. Watkins: *The State as a Concept of Political Science*, New York-London 1934, str. 83.

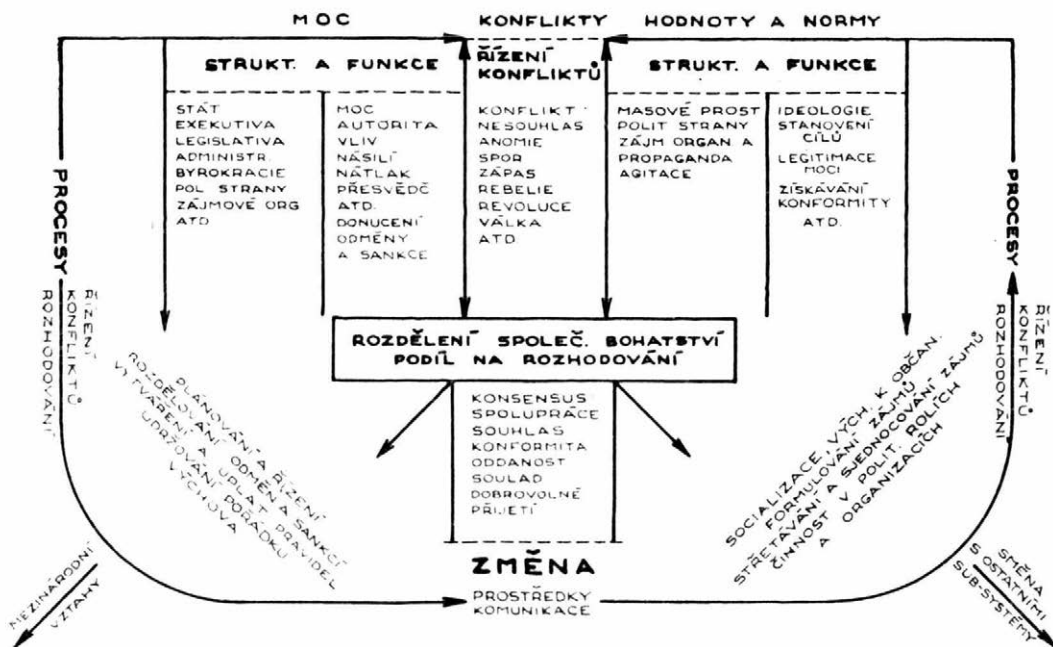
²¹ D. Easton: *The Political System*, New York 1953, str. 144.

²² G. K. Flechtheim: *Grundlegung der politischen*

Wissenschaft, Meisenheim am Glan 1966, str. 68.

²³ Obvykle se uvádí definice politiky z *Velké sovětské encyklopedie*: „Politika je oblast boje tříd o panování, o státní moc, o ovládnutí společnosti, jakož i o účast v činnosti státu a jeho řízení. Hlavním úkolem politiky je problém dosažení, udržení a využití státní moci danou společenskou třídou.“ (Bolšaja Sovětskaja encyklopedija, 2. vyd., sv. 33).

POLITICKÝ SYSTÉM

chám, je zachování, rozmnožení a neustálý růst životní úrovně členů sociálního systému, protože to je „přirozený“ zájem všech občanů.

Proto se nám jeví jako věc prvořadé důležitosti zkoumání toho, jaká rozhodnutí politický systém dělá o ekonomické politice. Tím se nám otevírá problém, který je po staletí v ohnisku sociálních konfliktů, problém rovnosti, spravedlivé odměny a sociálního zabezpečení. Zdá se nám, že tyto otázky jsou prvořadé. Proto je třeba věnovat pozornost tomu, jaké hlavní cíle má dosahovat politický systém moderní společnosti, a jakými cestami. Není náhodou, že problémy rovnosti, spravedlnosti, blahobytu a sociálního zabezpečení se objevují jako cíle obou nejmodernějších politických systémů — SSSR, USA, i když jsou pojaty různě a dosahovány různými prostředky: na jedné straně koncepce komunistické společnosti, na druhém pólu snaha o koncepci „velké společnosti“. Proto jsme tento problém umístili do středu schématu.

I z tohoto velmi zjednodušeného schématu vidíme, jak složité vztahy v politickém systému existují. Lze proto snadno pochopit, že mohou být a jsou předmětem mnoha disciplín. Co je představitelem těchto jednotlivých disciplín a pře-

devším politické vědy a sociologie politiky? Předem je třeba zdůraznit, že nemůže jít o žádné absolutní nebo „přesné“ vymezení, protože různé disciplíny se tu budou ve svých zájmech překrývat, spolupracovat, doplňovat se. (Tak je tomu konečně i v jiných případech.) To však neznamená, že by nebylo vůbec možné vést mezi nimi nějakou hranici.

Domníváme se, že politická věda se bude především zabývat analýzou a srovnáváním mocenské struktury, bude zkoumat procesy řízení a rozhodování, a bude tak teoretickým základem praktické politiky. Bude v tomto směru spolupracovat s obecnou teorií řízení. Jedním z předních úkolů politické vědy by mělo být studium a srovnávání různých konkrétních politických systémů. Procesy formulování názorů a vytváření zájmů, politické účasti atd. by měly být primárně předmětem studia veřejného mínění. Vnější vztahy politického systému patří především do oblasti studia mezinárodní politiky. Svoje zájmy bude sledovat řada dalších disciplín, jako je teorie a sociologie práva, sociologie organizace, sociální psychologie atd. — vesměs už ustavené speciální disciplíny.

Sociologie politiky má podle naší koncepce zkoumat prvky politického systému

a jejich vztahy k zvláštním strukturám. To znamená, že hlavními oblastmi sociologie politiky jsou: 1. Formy politické moci. 2. Formy a struktury konfliktů a konsenzu. 3. Hodnotová a normativní struktura, zde především ideologie jako význačný faktor hodnotové a normativní struktury, konsenzu, stanovení cílů a legitimace moci. 4. Problémy rovnosti, spravedlivé odměny a podílu na rozhodování (vzhledem k prvořadosti ekonomické politiky jako cíle politického systému). Tyto oblasti obsahují řadu dalších specifických problémů, jejichž vypočtení nemůže být úplné, a proto i rozsah sociologie politiky musí zůstat otevřený a

jeho upřesňování bude věcí speciálních studií (například problém byrokracie, politických stran, sociologické aspekty formování politicky činného člověka, problémy demokratické politické struktury apod.).

Je pochopitelné, že sociologie politiky se nebude omezovat jen na makrosociologické struktury, ale bude vyžadovat i mikrosociologické studie, které budou přinášet poznatky o dílčích strukturách a aspektech politického systému (např. výzkum mocenských elit v malých společnostech, formování politického vědomí u jednotlivých společenských vrstev apod.).